

Καραλή, Μ. 2001. Η ταξινόμηση των αρχαίων ελληνικών διαλέκτων. Στο *Ιστορία της ελληνικής γλώσσας: από τις αρχές έως την ύστερη αρχαιότητα*, επιμ. Α.-Φ. Χριστίδης, 284-290. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας & Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη].

© ΚΕΓ & ΙΝΣ

Από την προκλασική έως σχεδόν και την ελληνιστική εποχή η ελληνική γλώσσα παρουσιάζει έντονη διαλεκτική διαφοροποίηση. Ήδη από τον 8ο αιώνα π.Χ. που εμφανίζονται τα πρώτα αλφαβητικά δεδομένα (βλ. Β.17), οι επιγραφικές μαρτυρίες αποδεικνύουν πως σε κάθε μορφή επικοινωνίας απουσίαζε εντελώς μια κοινή γλώσσα (βλ. Β.23) και πως, αντίθετα, επικρατούσε διαλεκτική διάσπαση. Κάθε κείμενο, δημόσιο, διακρατικό ή ιδιωτικό, καταγραφόταν στο γλωσσικό ιδίωμα της πόλης που το εξέδιδε. Χρησιμοποιούνταν η τοπική διάλεκτος μιας πόλης, ακόμη κι αν το κείμενο τοποθετούνταν σε πόλη ομιλητών άλλης διαλέκτου. Διαιτησίες διακρατικού χαρακτήρα καταγράφονταν στη διάλεκτο της πόλης που ασκούσε τη διαιτησία. Στις αφιερώσεις συνηθιζόταν η διάλεκτος του αναθέτη, αν όμως καλλιτέχνης και αναθέτης ήταν διαφορετικής καταγωγής, και άρα διαφορετικής διαλέκτου, το αναθηματικό κείμενο συντασσόταν στη διάλεκτο του αναθέτη και η υπογραφή του καλλιτέχνη στη δική του. Στα κείμενα των επιτύμβιων στηλών χρησιμοποιούνταν η διάλεκτος του συντάκτη του κειμένου, όχι του νεκρού. Επιπλέον, η μαρτυρία του Ηροδότου (1.142 Hude)

Γλῶσσαν δὲ οὐ τὴν αὐτὴν οὗτοι νενομίκασι, ἀλλὰ τρόπους τέσσαρας παραγωγέων. Μίλητος μὲν αὐτέων πρώτη κέεται πόλις πρὸς μεσαμβρίην, μετὰ δὲ Μυοῦς τε καὶ Πριήνη· αὗται μὲν ἐν τῇ Καρίῃ κατοίκηνται κατὰ ταῦτα διαλεγόμεναι σφίσι, αἶδε δὲ ἐν τῇ Λυδίῃ· Ἐφεσος, Κολοφών, Λέβεδος, Τέως, Κλαζομεναί, Φώκαια. αὗται δὲ αἱ πόλεις τῆσι πρότερον λεχθείησι ὁμολογέουσι κατὰ γλῶσσαν οὐδέν, σφίσι δὲ ὁμοφωνέουσι... Οὗτοι χαρακτηῖρες γλώσσης τέσσαρες γίνονται.

Δεν χρησιμοποιούν όλοι οι Ίωνες την ίδια γλώσσα αλλά τέσσερα διαφορετικά ιδιώματα. Προς νότο η πρώτη πόλη στη σειρά είναι η Μίλητος, ύστερα έρχονται η Μυοός και η Πριήνη· αυτές βρίσκονται στην Καρία και μιλούν το ίδιο ιδίωμα μεταξύ τους. Οι πόλεις πάλι στη Λυδία είναι η Έφεσος, η Κολοφών, Λέβεδος, Τέως, Κλαζομεναί και η Φώκαια· αυτές οι πόλεις δεν συμφωνούν καθόλου ως προς τη γλώσσα τους με εκείνες που αναφέραμε πρωτύτερα, ενώ μεταξύ τους έχουν το ίδιο ιδίωμα... Έτσι τα γλωσσικά ιδιώματα γίνονται τέσσερα.

για τετραπλή διάκριση στο εσωτερικό της ιωνικής διαλέκτου, που δεν υποστηρίζεται από τις υπάρχουσες επιγραφικές μαρτυρίες, υποδεικνύει ότι στον προφορικό λόγο ο διαλεκτικός κατακερματισμός πρέπει να ήταν ακόμη εντονότερος από αυτόν που μας επιτρέπουν να αντιληφθούμε τα επιγραφικά δεδομένα. Κάποιες διάλεκτοι θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν «ισχυρές», επειδή χρησιμοποιήθηκαν στη λογοτεχνία και επειδή αποτέλεσαν το επίσημο γλωσσικό όργανο πολιτικών οργανισμών ή πόλεων-κρατών με ισχυρή πολιτική παρουσία. Η ιωνική διάλεκτος, για παράδειγμα, συνδέθηκε με τη δημιουργία της λογοτεχνικής και ιστορικής πεζογραφίας, ενώ η αττική διάλεκτος εκτός από τη διακεκριμένη λογοτεχνική της παρουσία ήταν και η «επίσημη» γλώσσα της Α΄ και Β΄ Αθηναϊκής Συμμαχίας. Αντίθετα, η λοκρική ή η αργολική διάλεκτος παρέμειναν άσημες, γιατί, παρά το ότι υπάρχουν επιγραφικά δεδομένα, ποτέ δεν συνδέθηκαν με τη λογοτεχνική παράδοση ή με κάποια πολιτική δύναμη. Έντονη διαλεκτική ποικιλία χαρακτήριζε και τη λογοτεχνική παραγωγή, όπου επίσης απουσίαζε μια, κοινά αποδεκτή, ενιαία γλωσσική μορφή και κάθε λογοτεχνικό είδος συνδεόταν αναπόσπαστα με τη διάλεκτο στην οποία πρωτοκαλλιεργήθηκε, έστω κι αν αυτή δεν ήταν η μητρική διάλεκτος του συγγραφέα (βλ. Ζ.1.1-Ζ.1.5).

Η ταξινόμηση των αρχαίων ελληνικών διαλέκτων έχει δύο συγκεκριμένους στόχους: αφενός, την αναγνώριση των διαλεκτικών ομάδων και των κοινών στοιχείων των διαλέκτων σε συγχρονικό επίπεδο κατά την κλασική εποχή· αφετέρου, μέσω του πρώτου στόχου, επιδιώκει την αποκατάσταση της γλωσσικής φυσιογνωμίας του ελληνικού χώρου σε παλαιότερες εποχές, για τις οποίες δεν διαθέτουμε πληροφορίες. Το δεύτερο ιδίως σκέλος θα μπορούσε να αποφέρει, στον βαθμό που μπορεί να διερευνηθεί, διττό κέρδος: από γλωσσική πλευρά, επειδή επιτρέπει καλύτερη κατανόηση της ελληνικής γλωσσικής ιστορίας, και από ιστορική, επειδή μας επιτρέπει να φανταστούμε τις μετακινήσεις και την εγκατάσταση στον ελληνικό χώρο των φορέων των διαλέκτων, των διαφόρων δηλαδή ιστορικών φύλων. Πριν ωστόσο εξεταστούν τα δύο αυτά ερωτήματα, θα πρέπει να επισημανθούν οι δυσκολίες που δυσχεραίνουν ή καθιστούν αδύνατη μια απάντηση σε αυτά.

Πολύ συχνά οι διάλεκτοι είναι ελλιπώς γνωστές, επειδή δεν υπάρχουν επαρκή δεδομένα, κυρίως στους πρώιμους αιώνες. Για παράδειγμα, η κρητική (βλ. Γ.7) έχει επιγραφική εμφάνιση ήδη από τον 8ο αιώνα π.Χ., η αρκαδική (βλ. Γ.4) μόλις από τον

6ο αιώνα π.Χ., ενώ πριν από το πρώτο μισό του 4ου αιώνα π.Χ. η παμφυλιακή (βλ. Γ.5, Γ.11) είναι γνωστή μόνο από βραχυγραφίες σε νομίσματα. Και όταν πια από τον 4ο αιώνα π.Χ. η επιγραφική μαρτυρία γίνεται άφθονη, οι επιχώριες διάλεκτοι έχουν επηρεαστεί από τη δημιουργούμενη κοινή, που θα επικρατήσει στους ελληνιστικούς χρόνους (βλ. Δ.6-Δ.8). Άλλη δυσκολία αποτελούν οι γραφικές αμφισημίες των πινακίδων της γραμμικής Β (βλ. Β.15) και των αρχαϊκών κυρίως αλφαβητικών επιγραφών, που αφήνουν αναπάντητα ερωτηματικά για κάποια διαλεκτικά χαρακτηριστικά. Για παράδειγμα, το αποτέλεσμα της συναίρεσης των φωνηέντων, που διαφέρει από διάλεκτο σε διάλεκτο και αποτελεί κριτήριο για τον διαχωρισμό τους, δεν δηλώνεται πάντοτε με σαφήνεια. Τέλος, δεν πρέπει να λησμονούμε πως, αφού γνωρίζουμε τις αρχαίες ελληνικές διαλέκτους μόνο από γραπτά κείμενα, ενδέχεται να μας διαφεύγουν χαρακτηριστικά του προφορικού λόγου, επειδή η γραπτή γλώσσα δεν αποτελεί πάντοτε πιστή αναπαράσταση της προφορικής και επειδή κατά κανόνα ο προφορικός λόγος έχει πολύ βραδύτερους ρυθμούς εξέλιξης από τον γραπτό (βλ. Γ.11).

Η αναγνώριση των στενότερων σχέσεων μεταξύ κάποιων διαλέκτων και της γενετικής τους σύνδεσης, της καταγωγής τους δηλαδή από κάποιον κοινό διαλεκτικό πρόγονο, γίνεται με βάση τα κοινά χαρακτηριστικά που εμφανίζουν ή, για να χρησιμοποιήσουμε έναν τεχνικό όρο, με βάση τα «ισόγλωσσα». Η ύπαρξη κοινών χαρακτηριστικών σε διαλέκτους παρακείμενων ή μη περιοχών δηλώνεται με μια γραμμή στον χάρτη που περικλείει όλες τις περιοχές με το ίδιο χαρακτηριστικό. Οι γραμμές αυτές ονομάζονται *ισόγλωσσα*. Η ύπαρξη όμως ίδιων γνωρισμάτων σε δύο διαλέκτους δεν αποτελεί πάντοτε εγγύηση γενετικής σύνδεσης και, από μεθοδολογική πλευρά, δεν έχουν όλα τα κοινά χαρακτηριστικά την ίδια αξία για την απόδειξη γενετικής συσχέτισης. Καταρχήν, τα κοινά γνωρίσματα μπορεί να είναι αποτέλεσμα επαφής και αμοιβαίας επιρροής, δανεισμού μεταξύ διαλέκτων (αυτό που ο Brixhe 1990, 34 ονομάζει «οσμωτικό μοντέλο»). Για παράδειγμα, το αττικό *κυνᾱγέτης* ‘κυνηγός’ αποτελεί δάνειο από μια δωρική διάλεκτο, επειδή διατηρεί αμετάβλητο το μακρό [a:] \bar{a} , και όχι ένδειξη συγγένειας μεταξύ της αττικής και της δωρικής διαλέκτου από την οποία προέρχεται.

Τα μη δάνεια κοινά διαλεκτικά γνωρίσματα που θα μπορούσαν να θεωρηθούν ένδειξη κοινής καταγωγής υπάγονται σε τρεις κατηγορίες: αρχαϊσμοί, επιλογές και νεωτερισμοί (Adrados 1952). Οι αρχαϊσμοί και οι επιλογές (η επιλογή που κάνει μια διάλεκτος μεταξύ διαφορετικών διαθέσιμων τύπων, π.χ. αττ. *ζύν*/ αρκ. *σύν*, αττ. *μετά*/

αιολ. *πεδά*) δεν θεωρούνται σημαντικά τεκμήρια γενετικής σύνδεσης. Αντίθετα οι κοινοί, και όχι οι παράλληλοι και ανεξάρτητοι, νεωτερισμοί αποτελούν βάσιμη ένδειξη προγενέστερης ενότητας. Το σύμπλεγμα *ns (*πάνσα) εξελίσσεται διαφορετικά κατά διάλεκτο. Στη λεσβιακή μετά την απομάκρυνση του *n* δημιουργείται πάντοτε μια γνήσια δίφθογγος (*παῖσα*). Ανάλογο αποτέλεσμα εμφανίζεται και στην ηλειακή και την κυρηναϊκή, αλλά μόνο σε εσωτερική, όχι ληκτική, θέση της λέξης. Παρά την ομοιότητα επομένως της τελικής έκβασης, ο νεωτερισμός είναι αποτέλεσμα ανεξάρτητης, όχι κοινής, διαδικασίας και δεν μπορεί να θεωρηθεί δείγμα συγγένειας αυτών των διαλέκτων. Αντίθετα, η τροπή της ρηματικής κατάληξης του γ' ενικού προσώπου από την αρχική *-τι* (π.χ. *δίδωτι*) σε *-σι* (π.χ. *δίδωσι*) σε κάποιες διαλέκτους, π.χ. στην ιωνική, την αττική, την αρκαδική, αποτελεί σημαντικό «ισόγλωσσο» στενού συνδέσμου, που τις αντιδιαστέλλει από άλλες διαλέκτους, π.χ. τις δωρικές, οι οποίες έχουν διατηρήσει την πρωτογενή μορφή της κατάληξης (δηλαδή *-τι*).

Όπως αναφέρθηκε, ο πρώτος στόχος της ταξινόμησης είναι ο καθορισμός των διαλεκτικών ομάδων και των μελών τους κατά την κλασική εποχή, με βάση τα ισόγλωσσα που παρουσιάζουν. Σύμφωνα με την κρατούσα σήμερα άποψη οι βασικές διαλεκτικές ομάδες είναι τέσσερις: αττικοϊωνική, αρκαδοκυπριακή, αιολική και δυτική ελληνική, που συμπεριλαμβάνει τη δωρική και τη βορειοδυτική ελληνική. Συχνά, σε αντιδιαστολή προς τη δυτική ομάδα, η αρκαδοκυπριακή και η αττικοϊωνική ονομάζονται *ανατολικές διαλέκτοι*.

Η αττική και η ιωνική (Μικράς Ασίας, Ευβοίας, Κυκλάδων) μοιράζονται πολλά σημαντικά ισόγλωσσα (βλ. Γ.3), όπως: α. τροπή του κληρονομημένου από την ινδοευρωπαϊκή [a:] < *ā* > σε [ε:] < *η* >, π.χ. *μάτηρ* > *μήτηρ* (η ιωνική ακόμη και μετά από [e] < *ε* >, [i] < *ι* >, [r] < *ρ* > · π.χ. αττ. *χώρα*/ ιων. *χώρη*)· β. πρόωμη απώλεια του F (ήχος που ονομάζεται *βαν* και εξαιτίας του σχήματός του *δίγαμμα*· η φωνητική του αξία πρέπει να ήταν αυτή ενός πολύ κλειστού [u], σχεδόν συμφωνικού)· γ. τροπή της κατάληξης *-τι* σε *-σι*, π.χ. *δίδωτι* > *δίδωσι*· δ. απαρέμφατο σε *-ναι*, π.χ. *δοῦναι*· ε. υποθετικό σύνδεσμο *εἰ*· ς. δυνητικό μόριο *ἄν*. Η αρκαδική και η κυπριακή (βλ. Γ.4) αποτελούν ομάδα, γιατί, παρά τη σημαντική γεωγραφική τους απόσταση, εμφανίζουν έντονες γλωσσικές ομοιότητες. Εκτός από τα *γ-ς* που παρουσιάζουν από κοινού με την αττικοϊωνική, έχουν επίσης τη μορφή της πρόθεσης *πός* στη θέση του *πρός*, εμφανίζουν δοτική με τις προθέσεις *ἀπύ* και *ἐξ* (π.χ. κυπρ. *ἐξ τᾶι ζᾶι*/ αττ. *ἐκ τῆς γῆς*), μέσες παρελθοντικές καταλήξεις *-τυ*, *-ντυ* στη θέση των *-το*, *-ντο* (π.χ. *γένοιτυ*/ αττ.

γένονται)· ειδικά η αρκαδική παρουσιάζει μέση κατάληξη ενεστώτα γ' ενικού σε -τοι (π.χ. γένητοι/ αττ. γένηται).

Η δυτική ομάδα (βλ. Γ.7) επιμερίζεται σε δύο κλάδους: δωρικές (λακωνική, μεσσηνιακή, κρητική, κυρηναϊκή, ηρακλεωτική, ροδιακή και των υπόλοιπων Δωδεκανήσων, μηλιακή, θηραϊκή, αργολική, κορινθιακή, μεγαρική) και βορειοδυτικές διαλέκτους (ηπειρωτική, ακαρνανική, αιτωλική, λοκρική, φωκική, ελεατική), και γενικά διακρίνεται για τον συντηρητικό της χαρακτήρα: διατήρηση του ινδοευρωπαϊκού \bar{a} , π.χ. *μάτηρ*· διατήρηση της κατάληξης *τι*, π.χ. *δίδωτι*· ειδικά στις βορειοδυτικές η πρόθεση *έν* + αιτιατική έχει τη σημασία του *είς* + αιτιατική των άλλων διαλέκτων, π.χ. *εἴ τις έν Άκαρνανίαν έμβάλλοι έπί πολέμοι = είς Άκαρνανίαν*. Ανάλογα με το *αν* το αποτέλεσμα της αναπληρωματικής έκτασης είναι ανοιχτές ή κλειστές ποικιλίες φωνηέντων (μία από τις παραμέτρους που χρησιμοποιούμε για να περιγράψουμε την άρθρωση των φωνηέντων είναι η απόσταση της γλώσσας από τον ουρανίσκο και το άνοιγμα του στόματος· έτσι, όταν το στόμα είναι ιδιαίτερα ανοιχτό και η γλώσσα βρίσκεται μακριά από τον ουρανίσκο, π.χ. [a] α, τα φωνήεντα αποτελούν τις ανοιχτές ποικιλίες, ενώ όταν το στόμα είναι σχετικά κλειστό και η γλώσσα κοντά στον ουρανίσκο, π.χ. [i] ι, τα φωνήεντα αποτελούν τις κλειστές ποικιλίες), οι δυτικές διάλεκτοι επιδέχονται περαιτέρω διάκριση: α. αυστηρά δωρική (λακωνική, ηρακλεωτική), όταν το προϊόν της αναπληρωματικής έκτασης είναι ανοιχτές ποικιλίες φωνηέντων ([ε:] = η, [ο:] = ω, π.χ. *esmi > ήμι)· β. μέση δωρική (ροδιακή, αργολική), όταν το προϊόν της πρώτης και δεύτερης αναπληρωματικής έκτασης είναι ανοιχτές ποικιλίες φωνηέντων (*tons > τώς) και το προϊόν της τρίτης αναπληρωματικής έκτασης και της συναίρεσης είναι κλειστές ποικιλίες φωνηέντων ([ε:] = ει, [ο:] = ου) και γ. ήπια δωρική (κορινθιακή, βορειοδυτικές), όταν το προϊόν της πρώτης και δεύτερης αναπληρωματικής έκτασης είναι κλειστές ποικιλίες φωνηέντων (*νόμονς > νόμους).

Η αιολική ομάδα (βλ. Γ.8) περιλαμβάνει τη βοιωτική, τη θεσσαλική με περαιτέρω διαφοροποιήσεις (διάλεκτος της Πελασγιώτιδος: Λάρισα, Κραννώνα, Σκοτούσσα, διάλεκτος της Θεσσαλιώτιδος: Κιέριο και Φάρσαλα, διάλεκτος της Ιστιαιώτιδος: Ματρόπολις) και τη λεσβιακή, που παρά το ότι μοιράζονται κάποια κοινά βασικά χαρακτηριστικά, όπως την εξέλιξη των παλαιών χειλοϋπερωικών σε χειλικά και όχι σε οδοντικά πριν από βραχύ ή μακρό ε (π.χ. *penk^we > πέμπε 'πέντε'), τη μετοχή ενεργητικού παρακειμένου σε -ων, -οντος (π.χ. *κατεληλύθων*, *κατεληλύθοντος*/ αττ. *κατεληλυθώς*, *κατεληλυθότος*), τη χρήση πατρωνυμικού επιθέτου

αντί για γενική του πατρικού ονόματος (π.χ. *Μέλανγχρος Πιθώνειος* ‘ο Μέλαγχρος ο γιος του Πιθώνειου’/ *Μέλανγχρος Πιθωνείου*), παρουσιάζουν και έντονες διαφορές. Ειδικότερα η λεσβιακή εμφανίζει πολλά δάνεια ιωνικά στοιχεία, ενώ η θεσσαλική και η βοιωτική δυτικά ελληνικά χαρακτηριστικά (διατήρηση της κατάληξης *-τι*, *ίαρός* έναντι του *ιέρός* κλπ.) που απουσιάζουν από τα υπόλοιπα μέλη της αιολικής ομάδας. Για τον λόγο αυτό ο Buck, στο κλασικό έργο του για τις αρχαίες ελληνικές διαλέκτους (1955, 9), τοποθετεί τις δύο τελευταίες διαλέκτους μεταξύ της ανατολικής και δυτικής ομάδας.

Η αρχαία παράδοση, ήδη από την εποχή του Ησιόδου (κατά προσέγγιση 700 π.Χ.) ως την εποχή του Στράβωνα (1ος αιώνας π.Χ.), υποστήριζε ένα διαχωρισμό των διαλέκτων σε τρεις βασικές ομάδες: ιωνική, δωρική και αιολική. Αυτή η τριμερής κατάταξη υιοθετήθηκε και από αρκετούς μελετητές στα τέλη του 19ου και τις αρχές του 20ού αιώνα (Ahrens 1839· Meister 1882· Hoffmann 1891-1897· Kretschmer 1909), που συχνά όμως αναφέρονταν όχι στην αιολική αλλά στην αχαϊκή (π.χ. Hoffmann ό.π.) ή κεντρική (π.χ. Thumb & Kieckers 1932) ομάδα, που υποδιαιρούνταν στη βόρεια αχαϊκή (βοιωτική, θεσσαλική, λεσβιακή) και στη νότια αχαϊκή (αρκαδική και κυπριακή).

Στρεφόμεστε τώρα στο δεύτερο ερώτημα που έχει απασχολήσει έντονα τους μελετητές των αρχαίων ελληνικών διαλέκτων. Με βάση τη διαλεκτική πραγματικότητα της 1ης χιλιετίας π.Χ. είναι δυνατόν να ερευνηθεί η προϊστορία των ελληνικών διαλέκτων και η καταγωγή της κατανομής τους κατά την ιστορική εποχή; Είναι δυνατόν να μάθουμε αν τα φύλα που εγκαταστάθηκαν στον ελληνικό χώρο και οι διάλεκτοι των ομιλητών τους διαχωρίστηκαν, όλες ή ένα μέρος τους, πριν την είσοδό τους στον ελληνικό χώρο ή μετά την εγκατάστασή τους σε αυτόν (αν όντως η δημιουργία της ελληνικής γλώσσας συνδέεται με τέτοιου είδους μετακινήσεις); Ειδικά το τελευταίο ερώτημα δεν μοιάζει να μπορεί να απαντηθεί με βάση τα διαθέσιμα γλωσσικά δεδομένα. Ίσως να αρκεί να μάθουμε αν η διάκριση μεταξύ αρκαδοκυπριακής, αττικοϊωνικής, αιολικής δωρικής υφίστατο ή όχι τη 2η χιλιετία π.Χ. Οι απόψεις μας για την προϊστορία των ελληνικών διαλέκτων επηρεάζονται σε μεγάλο βαθμό από τη μαρτυρία της μυκηναϊκής, της γλώσσας των πινακίδων σε γραμμική Β. Με ποια ακριβώς διάλεκτο ή διαλεκτική οικογένεια της 1ης χιλιετίας συνδέεται στενότερα η μυκηναϊκή; Έχει τελικά γλωσσικό (διαλεκτικό) απόγονο η μυκηναϊκή ή όχι; Γενικά πάντως για όλα αυτά τα θέματα είναι δύσκολο να βρεθεί συμφωνία απόψεων (βλ. Β.15, Γ.2 και Γ.11).

Όσον αφορά την είσοδο των ελληνικών φύλων στον ελλαδικό χώρο, η παραδοσιακή άποψη (Kretschmer 1909, 9 κ.ε.) αναφερόταν σε τρία διαφορετικά κύματα εισβολέων. Πρώτα εμφανίστηκαν οι Ίωνες, αργότερα όμως εκτοπίστηκαν — εκτός από την Αττική— από ένα κύμα Αχαιών, που αργότερα χωρίστηκαν στους νότιους Αχαιούς (Αρκάδες, Κύπριους) και στους βόρειους Αχαιούς (Αιολείς). Τελευταίοι εμφανίστηκαν οι Δωριείς, η παρουσία των οποίων συμφωνεί με την «επιστροφή των Ηρακλειδών» με βάση τις αρχαίες γραμματειακές παραδόσεις.

Η θεωρία αυτή άρχισε να αμφισβητείται από το '50 και μετά από τον Porzig (1954) και προπάντων από τον Risch (1955). Ο Risch, προσπαθώντας να χρονολογήσει, έστω και σχετικά, τα κύρια ελληνικά ισόγλωσσα, διαπίστωσε ότι μερικά από τα παλαιότερα συνδέουν την αττικοϊωνική και αρκαδοκυπριακή έναντι της βορειοδυτικής και της αιολικής. Κατέληξε ακόμη στο συμπέρασμα πως οι διαφορές που χωρίζουν την αττικοϊωνική και την αρκαδοκυπριακή ομάδα είναι σχετικά πρόσφατες και πως, επομένως, οι δύο αυτές διαλεκτικές ομάδες δεν ήταν διαχωρισμένες κατά τη 2η χιλιετία. Κατά την πρώιμη αυτή εποχή η διαλεκτική διάκριση που υφίστατο ήταν μεταξύ μιας νότιας ελληνικής διαλεκτικής ομάδας — αυτής που αργότερα διασπάστηκε στην αρκαδοκυπριακή και αττικοϊωνική, από τις οποίες η απομονωμένη αρκαδική διατηρεί πολλά στοιχεία, ενώ όλα τα ιδιαίτερα ιωνικά χαρακτηριστικά είναι πολύ πρόσφατα— και μιας βόρειας ελληνικής ομάδας που πιθανόν αργότερα έδωσε μια δυτική βόρεια ελληνική (δωρική, βορειοδυτική) και μια ανατολική βόρεια ελληνική (αιολική, ή ακριβέστερα θεσσαλική και λεσβιακή· βλ. και Γ.11).

Αναφέρθηκε νωρίτερα ότι τα μυκηναϊκά δεδομένα επηρεάζουν τις απόψεις μας για την προϊστορία των ελληνικών διαλέκτων. Είναι αλήθεια ότι, μετά από σαράντα χρόνια μελέτης, ακόμη δεν γνωρίζουμε ποιος ακριβώς είναι ο διαλεκτικός σύνδεσμος της μυκηναϊκής με τις διαλέκτους της 1ης χιλιετίας. Το αξιοπερίεργο χαρακτηριστικό είναι πως, ενώ την 1η χιλιετία η ελληνική εμφανίζεται καταταμημένη σε πλήθος διαλέκτων, η μυκηναϊκή μαρτυρία στο εσωτερικό της παρουσιάζει ελάχιστες διαφοροποιήσεις: δοτική ενικού *-ει/ -ι*, επίθημα *-μο/ -μα* (*σπέρμο/ σπέρμα*), *Άρτιμις/ Άρτεμις*. Άλλα γνωρίσματα της μυκηναϊκής που θα μπορούσαν να αποτελέσουν δείκτες διαλεκτικής ταξινόμησης είναι η ενεργητική ρηματική κατάληξη *-σι*, η μέση κατάληξη *-τοι*, ο τύπος της πρόθεσης *ζόν*, η χρήση πατρωνυμικών επιθέτων (βλ. Γ.2).

Η εμφάνιση της κατάληξης *-σι* υποδεικνύει ότι τον 13ο αιώνα π.Χ. η ελληνική διέθετε κάποια μορφή διαλεκτικής διάσπασης και πως υπήρχαν δύο τουλάχιστον διαλεκτικές ομάδες: μία που αποτελούσε τον πρόδρομο των δυτικών διαλέκτων, με διατηρημένη την αρχική μορφή της κατάληξης *-τι* (π.χ. *δίδωτι*), και μία που συνιστούσε τον πρόδρομο των διαλέκτων που έτρεπαν το *-τι* σε *-σι* (π.χ. *δίδωσι*). Είναι εμφανές πως η μυκηναϊκή συμφωνεί με αυτές και πως αποτελεί μια μη δωρική διάλεκτο. Ποια όμως διάλεκτος της 1ης χιλιετίας αποτελεί τον απόγονό της; Το ερώτημα έχει δεχτεί πολλές απαντήσεις (για μια γενική συζήτηση του προβλήματος βλ. Morpurgo Davies 1985, 96-98). Η παραδοσιακή άποψη συνδέει τη μυκηναϊκή με την αρκαδοκυπριακή (Ventriss & Chadwick 1973· Ruijgh 1967· Lejeune 1972). Κατά την άποψη των Porzig και Risch (βλ. παραπάνω), η μυκηναϊκή μπορεί να συνδέεται πολύ στενά με τη νότια ελληνική ομάδα, τον πρόδρομο της αρκαδοκυπριακής και αττικοϊωνικής. Έχει επίσης υποστηριχθεί πως η μυκηναϊκή αποτελεί αιολική διάλεκτο (Gallavotti 1958), ενώ σύμφωνα με μια άλλη άποψη (García Ramón 1975) όλα τα αιολικά χαρακτηριστικά είναι μεταμυκηναϊκά. Σύμφωνα με άλλους, η μυκηναϊκή δεν έχει διαλεκτικό απόγονο, κυρίως επειδή απουσιάζουν κάποια ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της μυκηναϊκής από τις μεταγενέστερες διαλέκτους. Έχει τέλος υποστηριχθεί πως η μυκηναϊκή αποτελεί ένα είδος κοινής, που δημιουργήθηκε από μια πρωτοαιολική διάλεκτο στη βάση κάποιου πρωτοϊωνικού υποστρώματος (Georgiev 1956).

Οι λιγότες διαλεκτικές διαφοροποιήσεις στο εσωτερικό της μυκηναϊκής —δοτική ενικού *-ει/ -ι*, επίθημα *-μο/ -μα* (*σπέρμο/ σπέρμα*), *Άρτιμις/ Άρτεμις*— έχουν ερμηνευτεί από τον Risch (1966) ως δείγματα δύο διαφορετικών διαλέκτων, της «κανονικής» μυκηναϊκής —που εμφανίζει τους τύπους: δοτική ενικού σε *-ει*, επίθημα *-μο* (*σπέρμο*), *Άρτιμις*— και της «ειδικής» μυκηναϊκής —που διαθέτει τους τύπους: δοτική ενικού σε *-ι*, επίθημα *-μα* (*σπέρμα*), *Άρτεμις*— και βρίσκεται πλησιέστερα στις διαλέκτους της 1ης χιλιετίας (βλ. Γ.2).

Μέχρι το 1976 θεωρούνταν ως ιστορικό γεγονός η παράδοση της καθόδου των Δωριέων στην Ελλάδα μετά τον Τρωικό Πόλεμο. Η μαρτυρία της μυκηναϊκής, που, όπως αναφέρθηκε, είναι μη δωρική διάλεκτος, επιβεβαίωνε αυτή την αντίληψη. Ωστόσο, η διάκριση μεταξύ «κανονικής» και «ειδικής» μυκηναϊκής θεωρήθηκε ως ένδειξη κοινωνικής διαφοροποίησης μεταξύ των ομιλητών της μυκηναϊκής από τον Chadwick (1976), ο οποίος υποστήριξε ότι αντικατοπτρίζει μια διχοτόμηση μεταξύ κάποιας ανώτερης τάξης, που χρησιμοποιούσε την κανονική μυκηναϊκή, και μιας

κατώτερης τάξης, που χρησιμοποιούσε την ειδική μυκηναϊκή και την οποία αποτελούσαν οι Δωριείς. Κατά τον Chadwick, επομένως, ποτέ δεν σημειώθηκε δωρική κάθοδος, και όλες οι δωρικές διάλεκτοι είναι συνέχεια της ειδικής μυκηναϊκής, της γλωσσικής ποικιλίας της κατώτερης (δωρικής) τάξης.

Συμπερασματικά, το πλούσιο διαλεκτικό φάσμα της κλασικής εποχής έχει κατά καιρούς ταξινομηθεί με διάφορους τρόπους, εξαιτίας της πολύπλοκης κατανομής των ισογλώσσων, υπάγεται όμως, κατά την ισχύουσα άποψη, σε τέσσερις μεγάλες διαλεκτικές ομάδες. Είναι, ωστόσο, επικίνδυνο να επιδιώκουμε να μεταφέρουμε τη γλωσσική εικόνα της 1ης χιλιετίας και στη 2η. Η επιθυμία για προσδιορισμό της γλωσσικής φυσιολογίας της 2ης χιλιετίας οδήγησε στη διατύπωση πολλών θεωριών, μερικές από τις οποίες συνδέονται με ιστορικές υποθέσεις για τη μετακίνηση των ελληνικών φύλων. Προς το παρόν πάντως, η υπάρχουσα γλωσσική μαρτυρία δεν επαρκεί για να αποκατασταθεί ο γλωσσικός χάρτης πρώιμων εποχών ούτε, πολύ περισσότερο, για να εξαχθούν συμπεράσματα για την πορεία των ελληνικών φύλων.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ADRADOS, F. 1952. *La dialectología griega como fuente para el estudio de las migraciones indoeuropeas en Grecia*. Salamanca: Universidad de Salamanca.
- AHRENS, H. L. 1839 & 1843. *De graecae linguae dialectis*. 1ος τόμ., *De dialectis aeolicis et pseudoaeolicis*. 2ος τόμ., *De dialecto dorica*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- BARTONEK, A. 1972. *Classification of the West Greek Dialects at the Time about 350 B.C.* Amsterdam & Πράγα: Hakkert.
- BRIXHE, C. 1990. L'apparement des dialectes grecs. *Lalies* 9:27-39.
- BUCK, C. D. 1907. The interrelations of the Greek dialects. *CPh* 2:241-276.
- . 1955. *The Greek Dialects. Grammar, Selected Inscriptions, Glossary*. Σικάγο & Λονδίνο: The University of Chicago Press. Ανατύπωση, Midway Reprint, 1973· αναθ. έκδ., Λονδίνο: Duckworth, 1998.
- CASSIO, A. C., επιμ. 1999. *Katà Diálekton. Atti del III Colloquio Internazionale di dialectologia greca* (Napoli, 25-28 Σεπτεμβρίου 1996). A.I.O.N. 19 (1997). Napoli: Istituto Universitario Orientale.

- CHADWICK, J. 1956. The Greek dialects and Greek prehistory. *G & R* 3:38-50.
- . 1963. The prehistory of the Greek language. Στο *The Cambridge Ancient History*, 3η έκδ., 2ος τόμ., 2ο μέρ., 805-819. Cambridge: Cambridge University Press.
- . 1976. Who were the Dorians? *PP* 31:103-117.
- COWGILL, W. 1966. Ancient Greek dialectology in the light of Mycenaean. Στο *Ancient Indoeuropean Languages*, επιμ. H. Birnbaum & J. Puhvel, 77-95. Berkeley & Los Angeles: University of California Press.
- DUHOUX, Y. 1983. *Introduction aux dialectes grecs anciens, problèmes et méthodes, recueil de textes traduits*. Série pédagogique de l'Institut de Linguistique de Louvain 12. Louvain: Peeters.
- FAUCOUNAU, J. 2001. *Les Proto-Ioniens. Histoire d'un peuple oublié*. Παρίσι: l'Harmattan.
- GALLAVOTTI, C. 1958. Il carattere eolico del greco miceneo. *Rivista di Filologia IC* 36:249-262.
- . 1968. Sulla definizione del miceneo come dialetto greco. *SMEA* 5:42-55.
- GARCÍA RAMÓN, J.-L. 1975. *Les Origines post-mycéniennes du groupe dialectal éolien. Étude linguistique*. Salamanca: Universidad de Salamanca.
- GEORGIEV, V. 1956. La κοινή créto-mycénienne. Στο *Études mycénienes. Actes du colloque international sur les textes mycéniens* (Gif-sur-Yvette, 3-7 Απριλίου 1956), επιμ. M. Lejeune, 173-188. Παρίσι: CNRS.
- HEUBECK, A. 1961. Zur dialektologischen Einordnung des Mykenischen. *Glotta* 39:159-172.
- HODOT, R., επιμ. 2001. *La Koinè grecque antique*. 4ος τόμ., *Les koinès littéraires*. Études anciennes 24. Nancy: A.D.R.A. & Παρίσι: De Boccard.
- HOFFMANN, O. 1891-1898. *Die griechischen Dialekte in ihrem historischen Zusammenhange*. Göttingen.
- KRETSCHMER, P. 1909. Zur Geschichte der griechischen Dialekte. *Glotta* 1:9-59.
- LEJEUNE, M. 1972. *Mémoires de philologie mycénienne*. 3ος τόμ. Ρώμη: Edizioni dell'Ateneo.
- MEISTER, R. 1882 & 1889. *Die griechischen Dialekte auf Grundlage von Ahrens Werk: «De Graecae linguae dialectis»*. 2 τόμ. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

- MORPURGO DAVIES, A. 1985. Mycenaean and Greek language. Στο *Linear B: A 1984 Survey* (Πρακτικά του Μυκηναϊκού Συμποσίου του 8ου Συνεδρίου της Διεθνούς Ομοσπονδίας Εταιρειών Κλασικών Σπουδών, Δουβλίνο, 27 Αυγούστου-1 Σεπτεμβρίου 1984), επιμ. A. Morpurgo Davies & Y. Duhoux, 75-125. Bibliothèque des Cahiers de l'Institut de linguistique de Louvain 26. Louvain: Peeters.
- PORZIG, W. 1954. Sprachgeographische Untersuchungen zu den altgriechischen Dialekte. *IF* 61:147-169.
- RISCH, E. 1955. Die Gliederung der griechischen Dialekte in neuer Sicht. *MH* 12:61-76.
- . 1966. Les différences dialectales dans le mycénien. Στο *Proceedings of the Cambridge Colloquium on Mycenaean Studies*, επιμ. L. R. Palmer & J. Chadwick, 150-157. Cambridge: Cambridge University Press.
- RUIJGH, C. J. 1967. *Études sur la grammaire et le vocabulaire du grec mucénien*. Amsterdam: Hakkert.
- SCHMITT, R. 1977. *Einführung in die griechischen Dialekte*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- THUMB, A. & E. KIECKERS. 1932. *Handbuch der griechischen Dialekte*. 1ο μέρ. 2η έκδ. Χαϊδελβέργη: Winter.
- THUMB, A. & A. SCHERER. 1959. *Handbuch der griechischen Dialekte*. 2ο μέρ. 2η έκδ. Χαϊδελβέργη: Winter.
- VENTRIS, M. & J. CHADWICK. 1973. *Documents in Mycenaean Greek*. 2η έκδ. Cambridge: Cambridge University Press.